

EESTI PÕLLUMAJANDUSMUUSEUMI LUGU

Aimur Joandi

SISSEJUHATUS

Eesti Rahva Muuseumi algusaastatel, s.o enne Esimest maailmasõda tekkis Tartus selleaegse Põhja-Liivimaa Põllumeeste Keskseksi tegelaste hulgas Eesti põllutöomuuseumi rajamise mõtte, mida toetasid mitmed haritlased, nende hulgas Oskar Kallas jt. Üks mõtte algatajaid oli agronoom Jaan Mägi (1883–1939), hilisem Tartu ülikooli professor, kes esines sel teemal mitmel korral ajakirjanduses. Nii kirjutas ta 8. mail 1914 ajakirjas *Talu*:

Oma majapidamise arendamiseks [---] on meil hariduse ja eeskujude tugejõudu ja silmaringi laienemist tarvis; vähemalt oma kodumaad tahame põllumehe huvide seisukohalt sügavamalt ja laiemalt tundma õppida. Näidake [---], missugused meie kodumaa olud on, mis meie põllutöö alus; näidake kõiki neid vilja ja rohutaimede sortide, mida meie kodumaal kasvatatakse ehk kasvatada tuleks, näidake väetusaineid ja nende mõju, [---] kasulikkude taimede vaenlasi ja õpetage nende elu-olu tundma, et meil siis kergem oleks nende vastu võidelda (Mägi 1914b; vt ka Mägi 1914a).

Ka loomapidamine vajab Jaan Mägi arvates laiemat tutvustamist, eelkõige koduloomade liigid ja tõud, nende kasvamine, söötmine, jootmine, tervishoid, karjasaadusete, piima jm töötlemine, siis veel põllu-, heinamaa- ja sooharimise viisid, riistad, tagajärjed, hoonete ehitus jne — seda kõike saaks muuseumis näidata. Lõpuks rõhutab Mägi, et suur vajadus põllumeestele säärase kogude ehk muuseumi järele on olemas, “oleks ka veel

siis, kui meie oma põllumajandust võõrastele tahame näidata. [---] Vaatajaid aga on Baltimaal ikka olnud ja nende arv — iseäranis Venemaalt — tõuseb järjeste” (Mägi 1914). Eesti põllutöomuuseumi rajamisel oli tõenäoliselt üheks eeskujuks Peterburis tegutsenud põllumajandusmuuseum. Ühe Eesti põllutöomuuseumi mõtte toetaja, sordiaretaja ja hilisema akadeemiku Mihkel Pilli (1884–1951) kogus leidis 1911. aastal Peterburis välja antud raamat *Keiserlik põllumajandusmuuseum* (Batjuškov 1911), mis tutvustas põhjalikult Peterburi põllumajandusmuuseumi ja mille oli professor Jüri Kuumale annetanud Mihkel Pilli abikaasa Marie Pill. Praegu on raamat Eesti Põllumajandusmuuseumi (EPM) arhiivraamatukogus. Saksa keeles on Peterburi muuseumist aastal 1864 kirjutanud esimene eesti agronoomiadoktor Jakob Johnson (1806–1865; Johnson 1864; vt ka Joandi 2006: 36–37).

1914. aastal avaldati ajakirjades *Põllutööleht* ja *Talu* “Eesti Põllutöomuuseumi eeskava” (Eesti põllutöö-muuseumi. . . 1914a, 1914b). Muuseumi ülesandeks seati ülevaate andmine põllumajanduslikust tootmisest eeskätt omas ajas, ajalooline külg pidi jääma teisejärguliseks. Nii pidi muuseum saama teatud mõttes õppeasutuse ilme. “Eeskava” oli oma aja kohta hästi läbi mõeldud ja selle eeskujuks oli Peterburi põllumajandusmuuseumi struktuur ning küllap osalt ka sama muuseumi põhimõtted. Rajatavas muuseumis pidi loodama 21 jaoskonda:

1. Eesti kliima ja selle uurimine.
2. Maapind, väetamine, maaparandus.
3. Kultuurtaimed ja nende kasvatamine.
4. Umbrohud ja nende vastu võitlemine.
5. Taimekasvatussaadused (jahu, tangud, lina, takud jne).
6. Külvl, lõikus.
7. Aiandus.
8. Metsandus.
9. Turbatööstus.
10. Sarvloomad.
11. Hobusekasvatus.
12. Väikeloomakasvatus (sead, lambad, kitsed jne).
13. Linnukasvatus.
14. Mesindus.

15. Kalandus.
16. Taimede ja loomade haigused.
17. Põllumajandustehnika (äkked, adrad, külvikud, mootorid, viljapeksumasinad jne).
18. Põllumajanduslik ehitus.
19. Põllumajanduse organiseerimine (ühis- ja seltsitegevus, ökonoomika, raamatupidamine).
20. Kõrvalalad, nagu kodukäsitöö, telliskivide valmistamine, lubjapõletamine, tärglise-, villa-, linatööstus, jahuveskid jne.
21. Põllumajanduslik kutseharidus, -kirjandus, -tervishoid.

Igas jaoskonnas oli ette nähtud valmistada hulgaliselt tabeleid, mudeleid ja fotosid, koguda vanu esemeid, põllutööriistu, kirjandust, dokumente ja fotosid, mis seda põllumajandusala igakülgset iseloomustaksid. Näiteks sarvloomade jaoskonnas tuli valmistada mudeleid ja teha fotosid sarvloomade tõugudest, muretseda skelette, iseloomustada loomakasvatussaadusi (liha ja piima), piima töötlemist võiks ja juustuks, anda ülevaade sarvloomade kasvatamisest ja pidamistingimustest (söötmine, söödad jm).

Eesti põllutöomuuseumi mõtte algatajatele oli selge, et sellise muuseumi rajamine on rohkem tööd ja vaeva nõudev ülesanne, millele kulub aastakümneid. Selle töö tegijateks olid tol ajal kõige kohasemad põllumeeste keskseltsid Tartus ja Tallinnas ning muidugi Eesti Rahva Muuseum (ERM). Põllutöomuuseumi mõtte kiitis heaks ka ERMi juhatuse tolaeagne esimees dr Oskar Kallas.

ERM oli nõus asutama iseseisva põllutöösakonna, sest eraldi muuseumi komplekteerimiseks ei jätkunud raha ega olnud vastavat kaadrit. ERMi 1913. aasta aruandes kirjutatakse: "Põllumeeste ringkonnast on ettepanek tehtud muuseumi juure iseäralist põllutöö osakonda asutada, [---] sarnase osakonna asutamine oleks igatahes soovitatav ja peaks meie põllumeeste ringkondades vastukõla ja abi leidma." 1914. aastal võttis Põhja-Liivimaa Põllumeeste Keskselts põllutöomuuseumi rajamise oma ülesandeks, lootes saada rahalist toetust põllumeeste seltsidelt ja tolaeagselt Vene põllutöoministeeriumilt. Ka loodeti keskseltsi agronoomilise ettevalmistuse saanud spetsialistide abile muuseumi väljaarendamisel. Nagu Peterburis 1850. aastatel, nii oli ka siin põhieesmärgiks õpetada, põllumajanduslikku haridust anda, sest põllumajanduskoolid sada aastat tagasi Eestis puudusid.

Ajakirjanduses tutvustati Eesti põllutöomuuseumi mõtet ja eesmärki, avaldati üleskutseid esemete kogujatele ja annetajatele. Eesti Rahva Muuseum tegi juba olemasolevatest esemetest eraldi põllutöösakonna, mis täienes järjest uute annetustega. Nii andis Tartu Eesti Majanduse-Ühisus muuseumile kunstväetiste kogu, Karl Zolk taimehaiguste omavalmistatud preparaadid, Mihkel Pill teraviljaseemnete ja loomasöötade kollektsiooni ning fotokogu veisetõugudest.

Niisiis oli põllumajandusmuuseumi loomine saanud 1914. aastaks täishoo sisse ja oleks võib-olla ka juriidilise aluse saanud, kui vahele poleks tulnud Esimest maailmasõda, mis lükkas kõik kavatsused edasi rohkem kui 50 aastaks. Esimene maailmasõda viis Tartust eemale suurema osa muuseumist huvitatud inimesi, puudus ka raha. Nõnda hingitses põllutöö osakond ERMi juures edasi.

ERMi 1916. ja 1917. aasta aruandes märgitakse, et ERM on korraldanud põllutöö osakonna erikoguna, mis oleks edaspidi aluseks põllutöomuuseumile. 1916. aastal esines põllutöö osakond väikese väljapanekuga põllutöönäitusel Tartus, kus see leidis suure tunnustuse, saades diplomi ja isegi rahalise toetussumma 25 rubla (Eesti Põllutöö. . . 1916; Tänavune. . . 1916). Eesti Rahva Muuseumi kolimisega Raadi mõisa hoonesse 1922. aastal lagunes aga põllutöö osakond laiali ja seda ei korrastatud enam ka kunagi hiljem. Siis tõsteti põllumajandusmuuseumi küsimus taas üles, kuid midagi nimetamisväärset korda ei saadetud.

Nii kirjutas Jaan Mägi 1934. aastal: "Põllutöomuuseumi korraldamise tarvidusest on [---] mitu korda avalikult räägitud. Ei tea aga sugugi öelda, kes seda kord korraldama hakkab. [---] Nüüd oleks tema asutamine [---] palju kergem kui [---] umbes 20 aastat tagasi" (Mägi 1934; vt ka Joandi 1972).

EESTI PÕLLUMAJANDUSMUUSEUMI ASUTAMINE

Uue suuna ja ilme võtab põllumajandusmuuseumi rajamise mõte pärast Teist maailmasõda, mil vajadusele selle järele juhib tähelepanu hilisem Eesti Põllumajanduse Akadeemia professor Jüri Kuum, avaldades 20. detsembril 1956 ajalehes *Rahva Hääl* ar-

tikli “Carl Robert Jakobson põllumajanduse arendajana” (Kuum 1956). Üleskutsele ei reageeritud. Teist korda kirjutab Jüri Kuum muuseumi vajadusest 1967. aastal ajakirjas *Sotsialistlik Põllumajandus* (Kuum 1967: 94–95). Ka sellele kirjutisele ei järgnenud tegelikke samme.

Kuid 1968. aasta märtsis Jüri Kuuma poolt *Edasis* avaldatud artiklile “Eesti põllumajandusele oma muuseum” (Kuum 1968) järgnes toimetusse saabunud kirjade ja ettepanekute vool, milles muuseumi rajamist peeti äärmiselt vajalikuks. Seejärel korraldati 15. mail 1968 *Edasi* toimetuses arutelu, millest võttis osa 24 inimest eri asutustest. Kohal olid professorid Julius Tehver, August Muuga ja Elmar Vau ning Edgar Keevallik, Arnold Rüütel, Kristjan Jaama, Georg Karus, Kalju Roosve jt, kes kõik toetasid muuseumi loomist (Kuum 2006).

Seejärel läks Jüri Kuum koos Manivald Hellenurmega uue asutuse loomiseks õnnistust saama Tallinnasse Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomiteesse (EKP KK), kuid sai seal hurjutada säärase mõttega lagedale tulemise eest: “Kas hakkame siis seda vana kola EPA-s õpetama” (Kuum 2006: 7). Nii andis EKP KK muuseumi asutamise ideele eitava hinnangu. Ka põllumajandusminister Edgar Tõnurist saatis toimetusele eitava vastuskirja, mida aga *Edasi* ei avaldanud. See kiri asub EPMi arhiivis. Tallinnast Tartusse tagasi jõudes oldi üsna nõutud. Ent tolleaegne EPA rektor dotsent Minna Klement rahustas: “Jüri Kuum, ära muretse, keegi ei saa keelata luua muuseumi ühiskondliku asutusena EPA juurde.”

Nii pandigi Eesti Põllumajanduse Muuseumile alus 2. juulil 1968 rektor Minna Klementi käskkirjaga nr 183, millega moodustati muuseum ühiskondliku asutusena Eesti Põllumajanduse Akadeemia juurde, asukohaga Tartus. Paremaks peeti kolmesõnalist nimevarianti “Eesti Põllumajanduse Muuseum”, mis püsis 15 aastat, kuni seoses riikliku muuseumi loomisega otsustasti kasutusele võtta praegune kahesõnaline nimekuju. Muuseumi rajamisele kutsuti kaasa aitama kõiki EPA õppejõude, teenistujaid, üliõpilasi, põllumajandusala töötajaid ja kultuuritegelasi.¹

¹Olgu märgitud, et ka Eesti Spordimuuseum oli algul ühiskondlik asutus EPA juures, tegutsedes alates 1960. aastast ja seades üles näitusi EPA spordihoones Pälsoni 1. Siis korraldas spordimuuseumi asju EPA

EPA õppejõud ja teenistujad, samuti üliõpilased ja põllumajandustöötajad kutsusid rahvast üles koguma endisaegseid töö- ja tarbeesemeid, masinaid, kirjandust, fotosid jms ning tõid neid ka ise muuseumi. Muuseumi asutajaliikmeiks organiseerimiskomisjonis olid veel professorid Elmar Haller, Leida Lepajõe ja Julius Tehver ning dotsendid Nikolai Koslov ja Hugo Sutter.

Muuseumi EPA-periood hõlmas aastaid 1968–1982 ja kogu selle aja juhtis professor Jüri Kuum muuseumi tööd ühiskondlikus korras, s.t ilma palgata. Muuseum sai tegutseda EPA juures olnud teadusliku uurimistöökohale (TUS, juhataja Agu Murdvee) vahendusel. Nimelt TUSi kaudu said majandid sõlmida muu hulgas ka professor Jüri Kuumaga teadusliku uurimistöökohale lepinguid, seega muuseumi rahastada. Nii oli võimalik tööle võtta palgalised teadurid ja abijõud.

Juba esimesel üleliidulisel künnivõistlusel Tartu näidisvõistkonnas 29. septembril 1968 esines muuseum näitusega “Eesti põllumehe mullaharimisriistu minevikust”. Selle näituse korraldas Märjal, muuseumi esimese hoidla vahetus läheduses, juba kogutud esemetest Jüri Kuumi ise. Ekspositsiooni vastu tuntu suurt huvi, seda külastas 8000–10000 inimest.

Esimese nelja tegevusaasta jooksul muuseumi fondid mitmekordistusid, vändati mitu filmi vanadest töövõtetest. 1972. a oli muuseumil kogutud esemeid, tööriistu ja masinaid ligemale 3000, raamatuid üle 6000, fotosid üle 7000 ja käsikirjalist materjali umbes 10000 lk. Kokku lähenes säilitusühikute arv 20000-le. 1974. aasta 1. jaanuari seisuga oli muuseumisse kogutud 27 191 säilikut, neist tööriistu 3008, ja 1978. aasta 1. jaanuari seisuga oli säilikuid juba 50 000 ringis, neist tööriistu 5837 (Kuum 2006: 8–9). Sellise ulatusliku materjali korrastamine, inventeerimine, teaduslik läbitöötamine jne nõudnuks suurt töökulu ja vaeva, milleks muuseumil tol ajal jõud puudus. Põhirõhk pandi kogumistööle, milleks oli ka viimane aeg. Kardinaalsed muutused Eesti külas — sundkollektiviseerimine ja üleminek suurtootmisele — muutsid maaelu ilmet pöördeliselt. Nüüd oli põllumajanduskultuuri jäädvustamise seisukohalt eriti vajalik ha-

kehalise kasvatuse kateedri juhataja Aksel Tiik. 1. juulil 1967 muudeti spordimuuseum riiklikuks. Esimene riikliku spordimuuseumi direktor oli Olaf Langsepp aastatel 1967–1971.

kata koguma ja säilitama varem kasutusel olnud põllutööriistu, -masinaid, kirjandust jne. Vana tootmistehnoloogia ja tehnika hakkasid kaduma. Kõige pakilisemaks küsimuseks sai ruumide leidmine.

Muuseum kavatseti majutada EPA Ülenurme õppe- ja katse- majandi keskusesse endise Ülenurme mõisa hoonetesse. Sellele aitas kaasa tolleaegne EPA rektor Arnold Rüütel, kelle korraldusel osa ruume, puidutöökoda ja sepikoda anti muuseumile. 1972. aasta sügisel hakati ruume muuseumile kohandama. Metsanduse I kursuse üliõpilased Sirje Kask, Julika Mitt, Tiiu Soosaar, Ago Lill ja Ilmar Pungar aitasid tööpraktika ajal septembris kahe nädala kestel korrastada Ülenurmel asuvat sepikoda muuseumi hoidlaks.

Terve septembrikuu töötasid seal agronoomia I kursuse üliõpilased Maire Aidu, Uno Dengo ja Kalle Aabo. Dengo ja Aabo taastasid sepikoja katuse, kuigi polnud sellist “tsaariaegset” tööd varem teinud ja seda polnud ka kusagilt õppida. Aidu töökad käed olid abiks esemete puhastamisel ja hoiule seadmisel (Joandi 1972). Säärastel töödel olid üliõpilased abiks mitmel korral hiljemgi (Tina 1973).

Aastatel 1989–2001, mil muuseumi direktor oli Kalju Roosve, ehitati välja mitu hoonet, osteti pärijatelt muuseumile praegune peahoone, rajati Vissi maneežid ja pandi alus Ülenurmel muuseumi juures igal sügisel peetava ainulaadse tõuloomade näituse traditsioonile (Roosve 1998). Esialgu korraldati tõuloomanäitusi Harjumaal Luigel, kuid 1997. aastast alates hakati neid professor Olev Saveli, Kalju Roosve jt initsiatiivil korraldama Ülenurmel Eesti Põllumajandusmuuseumi juures (Saveli 2003: 21–22).

KOGUMISTÖÖ ALGUS

Kogumistöö on muuseumi alus, sest ilma eksponaatideta ei ole muuseumi olemas. 1968. aastal, mil põllumajandusmuuseum tegevust alustas, toimus kogumistöö entusiasmi najal, seda korraldas Jüri Kuum isiklikult, abiks pensionärist autojuht August Paas, kellel oli sõiduauto Pobeda. Sellega toodi Tartusse muuseumi hoidlasse sadu esemeid (Kuum 2006: 8). Kuuma aitasid selles töös tema õpilased, kes korraldasid majandi transpordiga suuremate

masinate, näiteks Vastemõisas 1926. aastal rajatud võitööstuses kasutusel olnud enam kui paaritonnise isesõitja-aurulokomobiili jms toomise Tartusse Märja ajutisse hoidlasse. Sellele hoidla, endise laudseintega kuuri, mis nüüd on ammu lammutatud, andis muuseumi kasutusse Eesti Loomakasvatuse Instituudi tolleaegne direktor akadeemik Adolf Mölder.

Jüri Kuum seadis sisse nn muuseumi auraamatu, kuhu tehti sissekandeid esemete ja muude eksponaatide laekumise järjekorras. Auraamat oli hea mõte, sest inimesed annetasid teinekord veel vajalikkegi asju hea meelega tasuta muuseumile, teades, et nende nimi jääb auraamatusse ehk inventari nimestikku. See mõjus hästi.

Esemete kogumisele sõideti teadlikult valitud taludesse. Väga sageli andsid selleks põhjust ajaleheartiklite peale tulnud teated. Üldiselt koguti rahuldavalt säilinud ja töökorras esemeid. Mõnel juhul teatati muuseumile — näiteks tegi seda Pälsoni sovhoosi direktor Valter Lehtla Rakkest —, et vana inimene on surnud, pärijaid ei ole, talu tühi, kuid seal on veel esemeid, mis sobiksid muuseumile. Kohale sõites märkas muuseumitöötaja, et elumaja akna alt on juba jorjenipõõsad välja kaevatud ja minema viidud. Muuseumitöötaja võttis niisugusel puhul esemed vastu koguna, kus võis olla ka mõni veidi lagunenenud tööriist. Seda kohe põhifondi arvele ei võetud, sest loodeti, et hiljem on võimalik see muuseumi juures korda seada.

Algul tuli koguda küll peaaegu kõike, mida pakuti, kuid siiski ainult seda, mis puudutas põllumajandust, taluelu ja selle majapidamistöid. See oli loomulik protsess uue muuseumi loomisel, sest kogud olid ju peaaegu olematud. Ka ei soovitud äraütle misega solvata lahkeid annetajaid. Pigem valdas kogujaid hirm, et varsti pole enam midagi saada. Muuseumi töötajad, kes esemeid kogusid, olid ise peaaegu kõik pärit maalt ja tundsid maaelu, seega polnuks paremaid asjatundjaid kusagilt võtta.

1974. aastal, mil muuseumi juurde asus tööle suure muuseumitöökogemusega, etnograafiamuuseumi peavarahoidjana töötanud Ildike Jaagosild, võeti kasutusele kogumisraamatud ja hakati esemeid märgistama vastava numeratsiooniga eseme peal. Muuseumi töö muutus kavakindlamaks ja kogumine valikulisemaks, sest esemelistes kogudes oli juba küllalt säilikuud. Jõudumööda

hakati koostama esemete, fotode jms kirjeldusi ja märkima neid kartoteegikaartidele.

Esimese paarikümne tegevusaasta kestel jõuti koguda üle 51 000 museaali (praegu on neid üle 70 000). Esemeid oli kogutud ligemale 9000. Erilist tähelepanu on pööratud teraviljakasvatuse kasutatud tööriistadele. On ju teravili olnud meie aladel läbi aegade tähtsaim toidukultuur (Kuum 1998: 34–40). Suurematest koristusvahenditest on muuseumil nüüd olemas hobuviljaniidumasinad ning käsi-, hoby-, auru- ja traktori jõul töötanud viljapeksumasinad. Põllumajandusmuuseumide eripära ongi see, et säilitada tuleb ka haruldaset suuri eksponaate, nagu järelveetavad ja iseliikuvad aurulokomobiilid Lanz, Munktells, Marchall jt, traktorid Deering, Fordson, International (viimane neist on pärit 1919. aastast ja arvatavasti üks esimesi traktoreid Eestis), esimesed nõukogudeaegsed traktorid Universal, nn NATI jmt. Muuseumil on ka esimene Eesti kombain, enne 1940. a ostetud Alis Chalmers, maaparandusmasinatest mitmekopaline ekskavaator ETN-142, mis on tehtud pärast sõda Tallinna Ekskavaatoritehases, jpm. Kõik need masinad vajavad või vajasis restaureerimist. Mõni neist kaalub 4–5 tonni või rohkemgi.

Üsna palju on linakasvatustööriistu ja -masinaid. Lina on samuti hästi vana kultuur. Seda kasvatati juba neli-viis tuhat aastat tagasi, kuid 18.–19. sajandil kujunes see tähtsaks kaubakultuuriks. Nõudmine Läänemere maade lina järele tõusis Euroopa turgudel järsult. Viljandi, Võru ja Petseri lina, kiudu ja seemet hinnati isegi maailma parimaks. Enamik Lõuna-Eesti talusid ostetigi päriselt põhiliselt linamüügist saadud rahaga. See võimaldas kasutusele võtta ka tunduvalt uuemaid ja paremaid masinaid.

Linatööriistadest on muuseumis olemas ropsimõõgad, linavirid, pränitsad, raatsid, puidust käsi-linamurdmise ja ropsimasinad, aga ka hoby-linamurdmis- ja ropsimasin, mis on muuseumieksponaadina nüüd juba kogu maailmas haruldane. Neid hobumasinaid tehti kahte tüüpi: püstmurdmismasin koos ropsimasinaga ja suur ringikujuline labalinamurdmismasin (läbimõõt kuni 8 meetrit). Mõlemad on põllumajandusmuuseumil olemas ja nad iseloomustavad 19.–20. sajandi vahetuse eestlaste puukäsitöö suurt meisterlikkust ja meistrite leidlikkust oma tehnilise mõtte teostamisel.

Professor Jüri Kuumal oli õnnestunud saada majandist üks mahakantud veoauto. Selle kinkis 1970. aastal tema endine üliõpilane, Võru maaparandusjaama juhataja Ilmar Peedosaar. Auto on praegugi alles. See oli vana, väikese ja kitsa kabiiniga GAZ-51, mida omavahel kutsuti “nõbininaks”. Koos Ülo Lõhmusega, kes oli sel ajal samuti muuseumi nooremteadur, tegi siinkirjutaja selle autoga kogumisreise üle Eesti, ka Saaremaale. Paljude aastate vältel vedasime selle veoautoga kokku üle poole muuseumi varadest. Direktor Raivo Nisu ajal paigaldati autole pikem kabiin, et saaks peale võtta rohkem kaassõitjaid.

Muuseumi raamatukogus on raamatuid, ajakirju ja brošüüre 2008. aasta 1. jaanuari seisuga 24 300 säilikut. Raamatunumbri 1 oli Carl Robert Jakobsoni *Teadus ja seadus põllul* (ilmus 1869. aastal Peterburis), mis aga tulekahju ajal ära põles. Selle kinkis muuseumile koos hulga teiste vanemate raamatutega üks muuseumi asutajaliikmeid professor Julius Tehver.

Tasuta saadi professor Osvald Halliku (1906–1964) raamatukogu koos hinnaliste kappidega, milles professor neid raamatuid hoidis, samuti professor Elmar Halleri (1907–1985) raamatuid, käsikirju ja fotosid. Palju raamatuid on teisteltki tuntud põllumajandusteadlastelt (Julius Aamisepp, Cerelius Ruus, Hugo Sutter jt). Raamatud on enamasti eestikeelsed, kuid on ka vene-, saksa-, inglise-, soome- ja muukeelseid, mida siin on kasutatud õppeotstarbel ja põllumajandusteaduse mõtte edasiarendamisel. Mitmed neist väljaannetest on trükitud 19. sajandil ja on praegu-seks haruldaseks muutunud.

Dokumendid ja käsikirjad on aegumatud ja asendamatud ning sageli ainsaks allikmaterjaliks ajaloo uurijale. Muuseumil on neid üle 9000 säiliku. Palju on talude kaarte, ostu-müügi lepinguid, karjakontrollraamatuid, näituste diplomeid, kiituskirju, tunnistusi koos medalitega jne. Üle 30 aasta hoidis ja hooldas Eesti Sordiparanduse Seltsi arhiivi sama seltsi teaduslik sekretär, hilisem Jõgeva Sordiaretusjaama kauaaegne töötaja Rudolf Tamm. On ka Eesti Seemnevilja Ühisuse materjale (1919–1940). Käsikirjadest on huvitavad omaaegse tuntud maaparandusspetsialisti Evald Tominga “Eestlaste maaparandusalasest suhtlemisest soomlastega”, Jaan Pullisaare “Ühe väiketalu Sepa sünni ja areng” ning “Mälestusi Ülenurmelt 1951–1957” (Pullisaar töötas neil aastail Ülenurmelt

peazootehnikuna), Oskar Kartau “Eesti talumehe tööst ja tööskest selle sajandi algul” jt.

Paarikümne aasta jooksul koguti üle 20 000 foto ja fotonegatiivi, mis iseloomustavad põllumajanduse arengut alates 19. sajandi lõpust. Loomaarstiteadlane ja ratsasporditegelane professor Evald Nõmm (1906–1990) andis muuseumile üle Sangaste krahvi Friedrich Bergi (1845–1938) fotoalbumi fotodega 20. sajandi algusest ja eelmise lõpust.² Bergi albumis on ka foto isesõitjast lokomobiilist, mille krahv tõi Sangastesse 1893. aastal, ostes selle tagasiteel Chicagost maailmanäituselt. Seal käis Berg näitamas oma rukkisorti ning sai selle eest suure tunnustuse ja kõrgeid auhindu. Osa fotosid on pärit reisidelt Kaug-Itta (Sahhalin, Mandžuuria, Vladivostok). Nendel fotodel on kujutatud Siberi rahva evenkide eri rahvusrühmade eluolu (Joandi 1986f).

Eriti väärtuslikuks eksponaadiks tuleb pidada ka 18 suurereformadilist fotot põllumajandusinstruktor Ado Johanson (1874–1932) kogust, millel on muu hulgas jäädvustatud I põllumeeste seltsi põllumajanduslik õppekursus Viljandis 1903. a ja II kursus Türil 1904. a, samuti hilisemad kursused Väike-Maarjas, Tapal, Lehtses jm, mille organiseerijaks ta ise peamiselt oli. Võib-olla on need ainukesed säilinud pildid neist kultuurilooliselt tähtsatest sündmustest.

Tartu teeneka fotograafi Konstantin Kalamehe (1896–1990) poolt muuseumile üle antud foto- ja negatiivide kogu kajastab Eesti Põllumajanduse Akadeemia üliõpilaste, õppejõudude ja töötajate tegevust (õppe- ja teadustöö, sport, isetegevus, kultuur, olme jne) aastatel 1960–1976, mil ta veel töötas EPA fotograafina.

²Berg oli 1875. aastal jõudnud lõpule “Sangaste” rukkisordi aretusega, mida kasvatatakse veel praegugi, juurutas eesrindlikke võtteid tiigikala kasvatamisel oma mõisas, aretas korvipaju sorti, valdas vabalt viit keelt, esines seltsides eestikeelsete ettekannetega Võru murdes ja oli üldse talupoegade seas väga lugupeetud. Bergil ei olnud küll põllumajanduslikku kõrgharidust, kuid ta reisis palju ja oli kursis inglise, Saksa, Soome ja Rootsi põllumajandusega. Suurema osa oma elust oli ta kurt. 1929. a valiti ta Tartu ülikooli esimeseks ja seni ainukeseks audoktoriks põllumajanduse alal, ta oli ligi 10 välismaa teadusasutuse auliige ning avaldas trükis arvukalt teaduslikke töid mitmes keeles.

Väga rikkalikud on Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklikust Keskarhiivist, nüüdsest Eesti Riigiarhiivist, ning Eesti NSV Põllumajanduse Ministeeriumi Propaganda Valitsuselt saadud fotokogud ja fotoalbumid, mis näitavad hetki Eesti põllumajanduse ümberkorraldamisest aastatel 1946–1956 ja hiljem kuni 1980. aastateni. Kahjuks on paljud neist fotodest allkirjata.

Oluliseks tööloiguks kujunes spetsiaalselt museoloogiaalaseks uurimistöök dokumetaalfilmide valmistamine endisaegsetest töövõtetest. Filmilindile võeti vanu mullaharimise, linakasvatuse ja muid töid, nagu karuäkkega äestamine, harkadraga künd, linakülv käsitsi, kaste- ja vesileotus, linavarte töötlemine 19./20. sajandi vahetusest säilinud harulduse — laba-linamurdmisemasinaga, koduleiva ja -õlle valmistamine jms. Filmid valmisid koostöös etnograafiamuuseumiga (nüüd Eesti Rahva Muuseum). Museoloogiaalaste filmide väntamisest Tartus kirjutati mitmel korral Eesti ja välisajakirjades (Peterson 1975, 1983; Jaagosild 1984b; Joandi 1974, 1986e, 1988).

Traditsiooniks ja nädalalõputi sagedaseks kujunesid teraviljanäituse külastused pulmaliste poolt pärast abielu registreerimist (Jaagosild 1984a). Muuseum kinkis noorpaarile ehtsa taluahjus küpsetatud leiva. Mitmed noorpaarid istutasid näitusehoone lähedusse puu, mis nüüdseks on suureks kasvanud.

Muuseumi tegevuse ühiskondlikul perioodil (1968–1982) korraldati neli teaduslikku konverentsi, mille ettekanded avaldati kogumikuna.

MUSEUMI PÕLEMINE 1986

Reedel, 3. oktoobril 1986 kell kolm öösel nähti Eesti Põllumajandusmuuseumi näitusesaali ehk nn tallihoone akendes tuleleeke. Hoone koos seal olnud teraviljakasvatuse ekspositsiooniga põles maha, püsti jäid vaid maakivist seinad. Tuli kandus roovilattide kaudu üle tulemüüri ka II korruse kirja- ja pildifondi ajutisse hoidlasse. Osa raamatuid, mis olid lahtiselt ülemistel riulitel, kas hävis täielikult või sai kannatada nii tulest kui veest, sest siia jõudsid tuletõrjujad jaole alles siis, kui tuli oli lae all (Joandi 1986a, 1986b, 1986c, 1986d).

Võib muidugi öelda, nagu mõned siis arvasid, et hävis väike osa muuseumi varadest, ainult need, mis olid näitusele välja pandud. Üldiselt võttes jah, kultuuripärandi kaotus ei olnud korvamatu, sest teistes muuseumides on mitmed samasugused eksponaadid olemas. Siiski olid paljud tuleroaks saanud eksponaadid haruldased, sest teised muuseumid ei kogunud neid — näiteks tigutriiõor vilja sorteerimiseks, märg- ja kuivpuhtimise nõud, teraviljamahu kaalud ehk hollandi kaalud, 19. sajandi alguse maamõõdu- ja loodimisriistad (mõõdulint, -latt, nivelliir jt), talu loomajahuveski, mille Willberg valmistas 1920. aastatel Tallinnas, käsirehepeksumasin, külvik-kultivaator, mille tegid omal ajal Lõhmus Rakveres ja Austa Elvas, vedruäkkel külvik, mis oli tehtud talus, mõisaage sed magasipulgad, reherullid nii tappidega kui liistudega (tänapäeva rehepeksumasinate, kombainides, vastavalt tihvt- ja lattrummel), ühest puust viljasäilitusnõud ehk ummikud (kutsutud ka viljakummiks), Läänemaa hõre sari vilja tuulamiseks, kasetohust punutud külimit, härjaader, puuvanker (ilma raudosadeta), reherehad, hitsmepuud, õlelõikaja, Eesti hobuse skulptuurne topis.

Tules hävis, nagu öeldud, ka Carl Robert Jakobsoni raamat *Teadus ja seadus põllul* ja veel mõni 19. sajandi raamat. Tulle jäid teise korruse vitriinides olnud põllumajandusnäituste tunnistused, diplomid, koolide märgid, Olustvere Põllutöökooli ja Tallinna Tehnika Instituudi mütsid. Need mütsid oli muuseumile kinkinud selle asutaja ja 15 aastat muuseumi juhatanud professor Jüri Kuum, kes oli neis koolides ise õppinud. Hävisid ka mõned põllutööriistade mudelid (ketaskoorija, järeolveetav viiesahaline ader 1950. aastaist) jm.

Tulekahjust teatati telefoni teel ka mulle kohe. Kuna elasin siis juba korteris, jõudsin jooksuga läbi pargi mõne minuti pärast kohale. Kõik oli leekides. Selgesti on meeles, kuidas üks mees tutvustas end mulle Tartu julgeolekuohvitserina.

Muuseumi põlemist küll uuriti, kuid süütajaid ei leitud. Ilmselgelt oli tegemist varem ette valmistatud süütamisega. Nimelt järgmisel päeval valges koos tuletõrjutega ümbrust uurides avastasime, et näituseruumi oli sisse tungitud tallihoone keskel oleva trepikoja väikese akna kaudu hoone traktorite näituseväljakupoolselt küljelt. Aknaklaasid olid pandud tervena ilusti tuletõrjekapile. Trepikojast sai juba vabalt ülemise korruse ukse kaudu näitusesaali ja sealt edasi peasissekäigupoolse trepi kaudu ka allkorrusele.

Millegipärast ei olnud sellele trepikoja aknale paigutatud alarmsüsteemi signaalandureid. Nähtavasti arvasid alarmipaigaldajad, et sealt aknast inimene sisse ei mahugi, aga ometi mahutus. Kurjategijateks võisid olla väikesed poisid, kes olid selle “vaba akna” olukorra varem muuseumi külastades kindlaks teinud. Mõnede arvates võis tegemist olla ka poliitilise rünnakuga tol Nõukogude Liidu jaoks üldiselt äreval ajal, sest samal ajal oli süütamisi teisteski muuseumides (Rocca al Mares ja Riia lähedal Lätis). Muide, ka aprillis 2007, nn pronksiöö aegu, lõhuti öösel Ülenurme muuseumi aknad.

EESTI PÕLLUMAJANDUSMUUSEUMI JURIIDILINE VORM JA JUHID

1. jaanuarist 1983 muudeti muuseum riiklikuks ja allutati põllumajandusministeeriumile. Detsembris 1985 määrati esimese direktori, agronoomiharidusega Udo Israeli (1928–2001) lahkumise järel uueks direktoriks Raivo Nisu ning kerkis küsimus muuseumi väljaehitamise, millest ka ajalehes korduvalt kirjutati (vt Joandi 1986. a artiklid). Raivo Nisu direktoriks oleku ajal suudeti muuseum muuta majanditevaheliseks riiklik-kooperatiivseks ettevõtteks, mis jäi äsja põllumajandusministeeriumi asemele loodud agrotööstuskomitee alluvusse. Eelarve suurenes tunduvalt, tööle saadi võtta uusi inimesi eriti esemete restaureerimise alale (Metsallik 1998: 9).

Alates 1993. aastast tegutseb Eesti Põllumajandusmuuseum põllumajandusministeeriumi haldusalas. Valitsuse määrusega nr 31 11. veebruarist 1997 kinnitati muuseum põllumajanduse ajaloo uurimise juhtivkeskuseks põllumajandustootmise ja -teaduse ning üldse maakultuuri arengu kohta käiva ainese kogumise ja säilitamise ning uurimise ja tutvustamise alal (Roosve 1998: 56). Muuseumil on aja jooksul seega olnud neli juriidilist vormi:

1. Ühiskondlik muuseum Eesti Põllumajanduse Akadeemia Teadusliku Uurimistöõ Sektori haldamisel 1968–1982; juhataja professor Jüri Kuum 1968–1982.

2. Riiklik muuseum 1983–1987 Eesti NSV Põllumajandusministeeriumi alluvuses; direktor Udo Israel 1983–1985 ja Raivo Nisu 1985–1987.
3. Majanditevaheline riiklik-kooperatiivne ettevõte 1987–1993 Eesti NSV Agrotööstuskomitee alluvuses; direktor Raivo Nisu 1987–1989 ja Kalju Roosve 1989–1993.
4. Riiklik eelarveline asutus põllumajandusministeeriumi alluvuses alates 1993. a; direktor Kalju Roosve 1993–2001, Aivar Reidla 2001–2003, Kalver Künnapuu 2003–2005 ja Merli Sild alates aastast 2005.

*

Direktorid ja presidendid tulevad ja lähevad, aga asutus ja riik kestab edasi. Ometi jätab iga juht asutuse ajalukku oma isikupärase jälje. Ajalugu “oleksitega” hinnata ei saa, kuid sellegipoolest tasub mõelda, kas põllumajandusmuuseum oleks üldse loodud, kui poleks olnud professor Jüri Kuuma ettevõtlikkust ja visadust; kas muuseum oleks muudetud majanditevaheliseks riiklik-kooperatiivseks ettevõtteks, mille tagajärjel muuseumi eelarve suurenes ligi kümme korda, kui poleks olnud “Nisuaega muuseumis” (Rootslane 1998: 13–21); kas muuseum oleks üle elanud majandusraskused ja rajanud veel juurdegi mitmeid ehitisi pärast 1990. aastaid ilma direktor Kalju Roosveta, kellel olid suured majandusjuhi kogemused. Need küsimused ootavad uurimist tulevikus.

Kirjandus

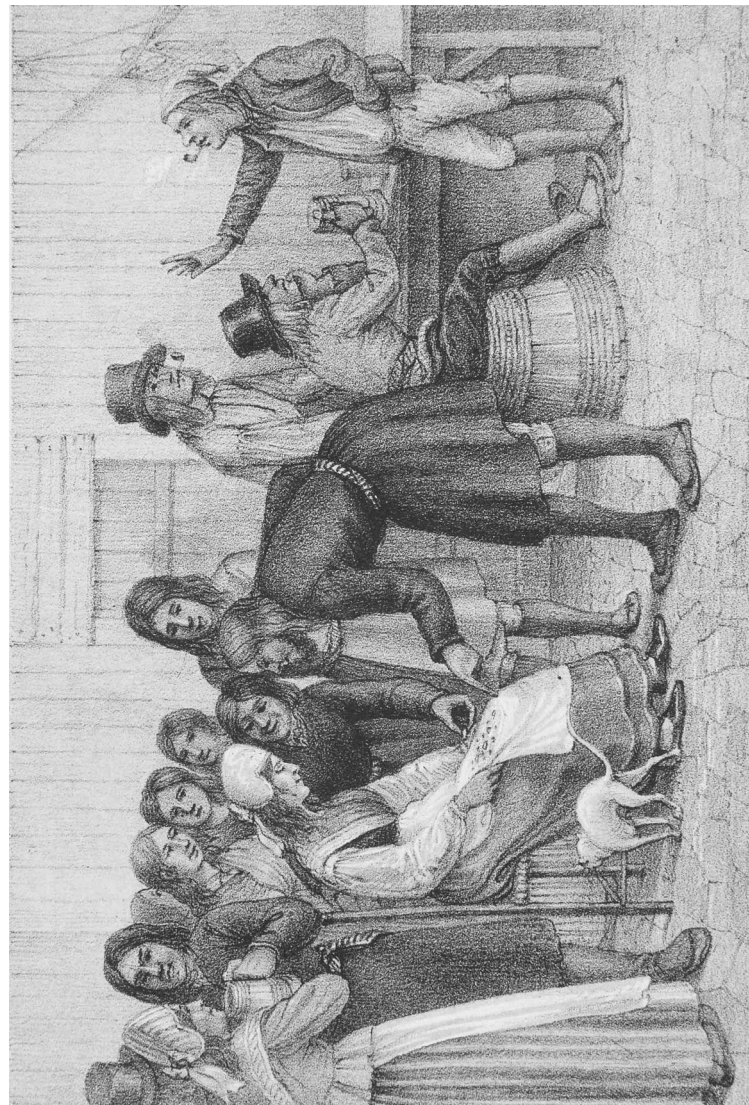
- B a t j u š k o v 1911 = Батюшков, В. А. *Императорский сельскохозяйственный музей*. Санкт-Петербург
- E e s t i p õ l l u t ö ö - m u u s e u m i e e s k a v a 1914a. *Põllutööleht*, nr 24, lk 191–192
- E e s t i p õ l l u t ö ö - m u u s e u m i e e s k a v a 1914b. *Talu*, nr 7, lk 218–220
- E e s t i P õ l l u t ö ö M u u s e u m E e s t i n ä i t u s e l T a r t u s . 1916. *Põllutööleht*, nr 38, lk 304
- J a a g o s i l d , I l d i k e 1984a. Das Dokumentieren der herkömmlichen arbeitsverfahren des Estnischen Bauern in dokumentalfilmen. — *Acta*

- Musorum Agriculturae*, XVII, 1–2. Pragae, 1983–1984. (Autoril tõmmis)
- J a a g o s i l d , I l d i k e 1984b. Pulmapäeval Ülenurmele. — *Kultuur ja Elu*, nr 8, lk 36–39
- J o a n d i , A i m u r 1972. Üks ammune Eesti põllumehe unistus. — *Põllumajanduse Akadeemia*, 26. oktoober
- J o a n d i , A i m u r 1974. Saaremaal masinarehel. — *Kommunismiehitaja*, 26. november
- J o a n d i , A i m u r 1986a. Vihma käest räästa alla. — *Edasi*, 10. jaanuar
- J o a n d i , A i m u r 1986b. Aeg ei oota. — *Põllumajanduse Akadeemia*, 14. august
- J o a n d i , A i m u r 1986c. Varsti on juba hilja. — *Rahva Hääl*, 4. september
- J o a n d i , A i m u r 1986d. Varas jätab varna seina, tuli ei tuhkagi. — *Põllumajanduse Akadeemia*, 11. detsember
- J o a n d i , A i m u r 1986e. Kuidas valmis “Lina”. — *Kultuur ja Elu*, nr 7, lk 33–37
- J o a n d i , A i m u r 1986f. Rukki isa eellugu ja järg. Rukki isa. — *Kultuur ja Elu*, nr 12, lk 39–40
- J o a n d i 1988 = Йоанди, А. Фильм фиксирует истории. — *Советский Музей*, № 3
- J o a n d i , A i m u r 2006. *Pärisorjast teadusdoktoriks: eesti mees Jakob Johnson*. Tallinn: Maalehe Raamat, 175 lk
- J o h n s o n , J a k o b 1864. Ein neues landwirtschaftliches Museum in St. Petersburg. — *Mittheilungen der Kaiserlichen freien ökonomischen Gesellschaft zu St. Petersburg*. H. 2 und 3, S. 220–230
- K u u m , J ü r i 1956. Carl Robert Jakobson põllumajanduse arendajana. — *Rahva Hääl*, 20. detsember
- K u u m , J ü r i 1967. Vajame Eesti põllumajanduse muuseumi. — *Sotsialistlik Põllumajandus*, nr 2, lk 94–95
- K u u m , J ü r i 1968. Eesti põllumajandusele oma muuseum. — *Edasi*, 17. märts
- K u u m , J ü r i 1998. Teraviljakasvatus Eesti ja sellega seotud tööriistu Põllumajandusmuuseumis. — Mart Rootslane, Lilia Reiman (koost.). *Sügav vagu, kõrge kõrs: Eesti Põllumajandusmuuseumi kolm aastakümnet*. Ülenurme, lk 34–40
- K u u m , J ü r i 2006. Eesti Põllumajandusmuuseumi asutamine ja algusaastad. — *Põllumajandusmuuseumide toimetised*. I. Türi, lk 6–12
- M e t s a l l i k , R u t h 1998. Muuseumi loomisest ja arenemisest. — Mart Rootslane, Lilia Reiman (koost.). *Sügav vagu, kõrge kõrs: Eesti Põllumajandusmuuseumi kolm aastakümnet*. Ülenurme, lk 5–21

Eesti Põllumajandusmuuseumi lugu

- Mägi, Jaan 1914a. Eesti põllutöö museum. — *Põllutööleht*, nr 20, lk 153
- Mägi, Jaan 1914b. Eesti põllutöö museum. — *Talu*, lk 249–250
- Mägi, Jaan 1934. *Eesti Rahva Muuseum ja Eesti Põllutöö muuseum*. Tartu. Äratrükk ERMi aastaraamatust IX–X
- Peterson, Aleksei 1975. Some Methods of Ethnographic Filming. — *Principles of Visual Anthropology*. Chicago, pp. 185–189
- Peterson 1983 = Петерсон, Алексей. Этнографический фильм как документ исследования. — *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXXIII*. Tallinn, lk 30–37
- Roose, Kalju 1998. Eesti Põllumajandusmuuseum täna ja homme. — Mart Rootslane, Lilia Reiman (koost.). *Sügav vagu, kõrge kõrs: Eesti Põllumajandusmuuseumi kolm aastakümnet*. Ülenurme, lk 56–59
- Rootslane, Mart 1998. “Nisuaeg” muuseumis. Detsember 1986 – oktoober 1989. — Mart Rootslane, Lilia Reiman (koost.). *Sügav vagu, kõrge kõrs: Eesti Põllumajandusmuuseumi kolm aastakümnet*. Ülenurme, lk 13–21
- Saveli, Olev 2003. 10 aastat ühistegelise tõuaretuse organisatsiooni Eestis. — *Tõuloomakasvatus*, lk 21–22
- Tina, Ksenia 1973. Abimehed Eesti Põllumajanduse Muuseumis. — *Põllumajanduse Akadeemia*, 27. september
- Tänavune Tartu Eesti näitus 1916. — *Põllutööleht*, nr 37, lk 290–291

AIMUR JOANDI (sünd. 1948) on põllumajandusloolane. Lõpetas 1972. a Eesti Põllumajanduse Akadeemia agronoomina ja töötas aastatel 1972–1990 Eesti Põllumajandusmuuseumis teadurina. Avaldanud raamatud *Lüpsimeisterlikkuse tõus ja varasemad lüpsivõistlused* (koostajana; 1990), *Ado Johanson: Eesti põllumajanduse arendaja* (2006), *Pärisorjast teadusdoktoriks: eesti mees Jakob Johnson* (2006), *Professor Elmar Halleri elu ja töö* (koostajana; 2007), *Saja-aastane Kaarel Tarandi: koolmeistri pojast põllumeeste õpetajaks* (koostajana; 2007), *Lepakoselt professoriks: Jaan Lepajõe teaduslik-pedagoogiline ja kultuurilooline tegevus* (2008) ja teinud museoloogilisi amatöörfilme (*Lina*, 1986 jt).

THEODOR GEHLHAAR. Põlle lappimine (1840)